
LES ORACIONS DE RELATIU I LA REPRESA PRONOMINAL AMB *EN*

RELATIVE CLAUSES AND THE RESUMPTIVE USE OF THE CLITIC *EN*

JOAN-RAFAEL RAMOS
Universitat de València
joan.r.ramos@uv.es

Resum: Aquest article estudia les oracions de relatiu que duen una represa pronominal amb el pronom *en*. Concretament, s'ocupa de les oracions de relatiu amb antecedent implícit de caràcter partitiu; és a dir, d'aquell tipus de construccions en què l'antecedent apareix sense nucli nominal i va encapçalat per un quantificador. Aquest tipus de construccions no ha rebut l'atenció dels estudiosos i, quan s'hi ha fet referència, ha estat de manera molt parcial i amb divergència d'opinions des del punt de vista de la normativa gramatical. En aquest treball, s'aprofundeix en el tema analitzant les vacil·lacions dels usuaris i les tendències segons les característiques sintàctiques de la construcció. La investigació es duu a terme tenint en compte una enquesta als usuaris, l'anàlisi d'un corpus de textos escrits de la llengua contemporània i l'estudi d'un corpus de textos de la llengua antiga.

Paraules clau: pronominalització, pronom *en*, duplicació pronominal, oracions de relatiu, sintaxi catalana.

Abstract: This paper deals with relative clauses that include a resumptive *en clitic*. Specifically, it deals with relative clauses that have a partitive implicit antecedent. In other words, it is concerned with the type of construction in which the antecedent appears without a nominal nucleus and is headed by a quantifier. This kind of construction has not received much attention from scholars and it has only been dealt with in a very shallow manner and with a range of diverging opinions from the point of view of normative grammar. This research goes into the issue in greater depth by analysing hesitating uses and the tendencies according to the syntactic features of the construction. It is based on the information from a survey carried out on users, the analysis of a corpus of texts written in contemporary language and the study of a diachronic corpus.

Key words: Pronominalization, Pronoun *en*, Resumptive Pronoun, Relative Clauses, Catalan syntax.

JOAN-RAFAEL RAMOS

LES ORACIONS DE RELATIU I LA REPRESA PRONOMINAL AMB *EN*

1. INTRODUCCIÓ

L'ús dels pronoms febles és segurament un dels fenòmens de la gramàtica del català que més dubtes provoca en els usuaris de la llengua, fonamentalment si pensem en el cas d'*en* i *hi*. No és estrany, doncs, que els tractats gramaticals sovint continguin remarques sobre aquests pronoms denominats tradicionalment adverbials.¹ Les causes poden ser ben diverses i poden interactuar de manera diversa: la interferència del castellà, les diferències entre les propostes normatives i l'ús espontani, o la mateixa inestabilitat del sistema en algunes construccions. En aquest estudi, ens centrarem en una d'aquestes construccions, les oracions de relatiu, i en un dels dos pronoms, el clític *en*, concretament en estructures sintàctiques del tipus següent: *Els aspectes tractats anteriorment i d'altres que (en) tractarem tot seguit*. Però, abans d'entrar de ple en aquesta classe de construccions, farem una breu descripció dels diferents tipus de construccions de relatiu en què pot aparèixer el pronom *en*.

La descripció de les oracions de relatiu en la llengua estàndard i normativa comporta l'assumpció que el pronom de relatiu que les encapçala desenvolupa tres

1. Un cas paradigmàtic és la insistència de col·laboradors de renom en la revista de reivindicació de la cultura catalana *Llengua Nacional*. Vegeu-ne alguns casos, a tall de mostra: Jané (1999, 2000, 2001, 2009, 2010), Vallcorba (1999, 2000), Ruaiç (2003, 2005, 2010).

funcions:² la fòrica (s'identifica amb un antecedent), la nexual (permet introduir una oració subordinada) i la sintàctica (realitza una funció sintàctica dins de la relativa); fet que és interpretat com el model «lògic» a seguir.

- (1) Hem portat els llibres dels quals et vam parlar l'altre dia

Per tant, quan apareix dins de l'oració de relatiu un altre element gramatical que d'alguna manera es pugui interpretar com una interferència de la funció fòrica o sintàctica del pronom relatiu, llavors se solen activar les alarmes del gramàtic o legislador normatiu. En aquest cas, ens podem trobar amb les denominades relatives pleonàstiques (2a), en les quals el pronom *en*, sobre la base d'(1), esdevé redundant, o amb les relatives analítiques, en les quals el relatiu adopta la forma simple *que*, que actua fonamentalment com a nexa, i el pronom feble fa les funcions pròpiament fòrica i sintàctica (2b). Aquest segon cas és la solució generalitzada en els registres col·loquials de les llengües romàniques, en contraposició amb les sintètiques d'(1), que solen ser les habituals en els registres formals (Cuenca 1991: § 3.3.4; López del Castillo 1999: 88-89; Pusch 2006; Solà 2008: § 21.1.1, § 21.5).

- (2) a. Hem portat els llibres dels quals te'n vam parlar l'altre dia
b. Hem portat els llibres que te'n vam parlar l'altre dia

Al costat d'estructures com les de (2), és possible, però, trobar altres casos en què apareix una duplicació pronominal amb *en*, també coneguda sota el nom de represa pronominal. Aquests usos, d'acord amb el model sintètic assumit pels gramàtics, no sempre han estat exclosos de polèmica, ja que s'obri un debat al voltant de si el pronom feble repeteix una funció ja assumida pel relatiu o esdevé complementari del relatiu. Tot seguit, analitzarem les diferents possibilitats que s'hi poden donar (Solà 2008: § 21.5.3; Ruaix 2003: 24-25; Ruaix 2010).

En primer lloc, ens ocuparem dels casos que representen les oracions de (3) i de (4):

2. En aquest article, des d'un punt de vista teòric, assumirem que el relatiu és un pronom. Per a una reflexió sobre la possibilitat d'interpretar el relatiu com una conjunció completiva, especialment en les estructures analítiques, vegeu Solà (2008: § 21.1.1), Brucart (1999: § 7.5.1.2) i les referències que hi apareixen.

- (3) a. És un tema del qual tothom n'ha pres consciència
 b. Se n'ha anat el metge de qui molts n'estaven despagats
- (4) a. Aquesta màquina és molt bona, però l'ús que se n'ha fet és inadequat
 b. És un llibre excel·lent, encara que la percepció que en tenen els lectors és diferent

En els exemples de (3), el relatiu introduït per la preposició *de* representa un complement, respectivament, del substantiu *consciència* (3a) i de l'adjectiu *despagats* (3b). El fet que aquest complement també aparega reprès per *en* explica que gramàtics com Ruaix (2010) els qualifiquen de pleonàstics i, des d'un punt de vista normatiu, els consideren incorrectes.³

Ruaix (2003: 25) té una opinió diferent d'exemples com els de (4), en els quals considera que el pronom *en* actua com a «complement determinatiu» del relatiu; per tant, assumeix una funció diferent de la del relatiu. D'acord amb aquesta interpretació, la lectura d'una estructura com la de (4a) hauria de ser 'l'ús de la màquina que s'ha fet', on *de la màquina* és l'element representat per *en*; i en el cas de (4b), 'la percepció del llibre que tenen els lectors', on *del llibre* és l'equivalent a *en*. A aquest fenomen, llevat d'aquesta breu al·lusió de Ruaix, no tenim consciència que s'hi haja referit cap lingüista ni cap gramàtic.⁴

Una altra construcció amb represa pronominal a la qual sí que s'ha prestat més atenció és la il·lustrada a (5):

- (5) a. Van posar de manifest les seues mancances, de les quals ara només en citaré algunes
 b. Van portar vuit jugadors, dels quals se n'han quedat dos

Aquesta classe d'estructures de caràcter partitiu presenten actualment el consens de gramàtics i lingüistes (Solà 1994: § 14.4, 2008: § 21.5.3; Ruaix 2010), encara que ha estat Solà qui més les ha reivindicades davant de les alternances que es detectaven en la llengua escrita i de la percepció que la manca del pronom *en* sonava poc natural en català. Aquest autor ha fet veure que, en estructures relatives com les de (5), el

3. Cal advertir que les construccions de (3), com ja hem vist a (2), també disposen de versions analítiques: *És un tema que tothom n'ha pres consciència; Se n'ha anat el metge que molts n'estaven despagats.*

4. Lingüistes com Jané (2000, 2001), Ruaix (2003), Solà (2006) o Todolí (2006, 2008) han prestat una atenció detallada a la pronominalització del CN, però sense entrar en les construccions en què es veu implicada una oració de relatiu.

pronom *en* no representa el relatiu, sinó l'element que fa de nucli del SN postverbal, que alhora s'ha d'interpretar com a formant part d'un SN partitiu. Això vol dir que la representació no relativa corresponent de (5) seria la de (6):

- (6) a. Ara només citaré algunes [*mancances* [de les seues mancances]]
 b. S'han quedat dos [*jugadors* [dels vuit jugadors]]

Per tant, mentre que el relatiu equival al SP, el pronom *en* substitueix els substantius en cursiva de (6). Les construccions de (5), com de fet assumeix Solà (2008: 2518), poden veure's ampliades a les de (7a), amb locucions de tipus partitiu (*una part*), però presenten límits difusos respecte a les de (7b). Així, per exemple, Ruaix (2010: 19) apunta que estructures com les de (7b) són similars a les de (3), ja que un constituent com *una tercera part* ja no representaria una expressió partitiva, sinó un SN, i, per tant, la relativa no hauria de portar el pronom *en*.

- (7) a. El pressupost és de 50 milions, dels quals l'associació n'haurà de finançar una part
 b. Aquest llibre, del qual n'hem traduït, aproximadament, una tercera part tindrà una gran difusió

També podem considerar variants de les construccions partitives de (5) un parell d'usos més adduïts per Solà (2008: 2518-2519, nota 49), que ara il·lustrem a (8) copiant-los d'aquest autor:

- (8) a. Aquest paio és dels que no en queden
 b. Es passaven llargues mesades bloquejats per la neu, que allí aleshores en queia molta

Tant a (8a) com a (8b), malgrat les diferències sintàctiques —en el primer cas és una relativa amb antecedent implícit i en el segon una relativa explicativa—, tot fa pensar que es tracta d'estructures relatives no de caràcter sintètic, sinó analític (cf. nota 2). És a dir, d'acord amb la interpretació de Solà, partirien d'una anàlisi sintètica («lògica», en diu aquest autor) com la següent:

- (9) a. Un paio d'aquells dels quals no en queden
 b. Es passaven llargues mesades bloquejats per la neu, de la qual allí aleshores en queia molta

Finalment, volem destacar una altra construcció vinculada sense cap mena de dubte a les partitives, però amb característiques sintàctiques diferents. Ens referim a les construccions amb represa pronominal del tipus representat a (10), les quals, com hem advertit més amunt, centraran la nostra atenció en aquest article.

- (10) a. La comparança entre [37] i [38] il·lustra els aspectes tractats a 4 i altres que en tractarem tot seguit (Solà, J., *Estudis de sintaxi catalana/1*, Barcelona, Edicions 62, 1972, p. 86)
- b. Aquest valor del femení no és de cap manera exclusiu del cat.: cf. els estudis de Mariner (*El femenino de indeterminación*) i d'altres que en cita Mariner (Solà, J., *Estudis de sintaxi catalana/1*, Barcelona, Edicions 62, 1972, p. 97)
- c. Anomenarem *H(ipotètiques)* les proposicions interrogatives, condicionals i altres que en veurem més avall (10) (Solà, J., *Estudis de sintaxi catalana/2*, Barcelona, Edicions 62, 1973, p. 93)
- d. La vacil·lació dels usuaris i dels teoritzadors en casos de fraseologia com els que recullo a 4 *b-d* podria ser en part deguda al fet que moltes d'aquelles construccions o d'altres que se'n podria recollir són neologismes fraseològics poc o molt recents (Solà, J., *Qüestions controvertides de sintaxi catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1987, p. 35)
- e. En els milers de pàgines que ha escrit, a penes s'hi observa mai ni un sol descuit: per tant, el lector farà bé de minimitzar-ne algun que aquí n'adduiré (Solà, J., *Lingüística i normativa*, Barcelona, Empúries, 1990, p. 66)

Tots aquests casos de (10), del filòleg Joan Solà, no són exemples citats per aquest, sinó que han estat extrets de la llengua que utilitzava en la redacció. Fixem-nos que es tracta d'oracions de relatiu amb antecedent implícit, és a dir, les tradicionals relatives substantivades, que presenten l'estructura bàsica representada a (11):

- (11) Quantificador (indefinit) + Ø + *que* + *en* + Verb

L'única informació de què disposem d'aquest tipus de construccions és més prompte testimonial. Fa uns anys, Ruai (2003: 24-25), recollint usos pleonàstics, esmentava el cas representat a (10d) i n'aportava uns quants més del mateix Solà, però es limitava a classificar-los com a usos abusius i pleonàstics, advertint que «tenen en comú que el relatiu té com a antecedent un pronom indefinit (*altres, algun*)» i que «segurament es tracta d'un tret dialectal». Una percepció ben diferent devia tenir el mateix Solà, que, a banda de mantenir-ne l'ús durant tota la seua dilatada vida com a estudiós de la llengua, en un dels seus treballs més recents i més acurats, el que dedica

dins de la *Gramàtica del Català Contemporani* a les oracions de relatiu, escriu aquestes paraules referint-se al tema de la represa pronominal (Solà 2008: 2519):

Igualment crec que han de dur pronom feble d'altres casos com els següents, també difícils de reduir a l'anàlisi de (60b): *Tots aquests aparells i molts altres que jo en desconec contribueixen a fer funcionar bé la fàbrica* | *Més avall dona les següents excepcions, vora unes quantes altres que en recullo a la llista general* | *Aquests volums inclouen, com altres que n'hem vist, uns vocabularis temàtics*. Per tant, considero irregular aquest exemple: «[Al llibre] *Cine o sardina* [...] parlo de pel·lícules, una darrere l'altra, unes que Ø he vist, unes que Ø he tornat a veure, unes altres que Ø he vist de diferent manera».

(*Avui*, 2 d'octubre de 1997, pàg. 1)

Resulta xocant que construccions com les de (10), que representen estructures com les d'(11), siguen percebudes de manera ben diferent per filòlegs de primera línia; però també ho és, tot i la insistència que els tractats gramaticals manifesten sobre l'ús del pronom *en*, que no s'hagen explorat les possibilitats sintàctiques d'aquestes construccions.

Notem que els exemples de (10) i els que s'inclouen en la citació de Solà tenen com a antecedent un quantificador indefinit, però no es diu res sobre la possibilitat que aquest quantificador pugui ser un quantitatiu o un numeral, com ara a (12):⁵

- (12) a. L'esquema il·lustra els temes tractats i dos més que (n')abordarem tot seguit
b. Quantificador (quantitatiu, numeral) + Ø + *que* + (*en*) + Verb

Tampoc no s'entra a valorar si el relatiu, dins de la subordinada, realitza només la funció sintàctica de complement directe, o pot realitzar també la de subjecte (13).

- (13) a. L'esquema il·lustra els temes tractats i uns altres que (*en*) queden per fer
b. L'esquema il·lustra els temes tractats i dos més que (*en*) queden per fer

El nostre objectiu serà, doncs, aprofundir tant en els casos que es puguen generar a partir de l'esquema sintàctic d'(11), com en els que es puguen produir a partir de les estructures de (12b-13). Per mitjà d'aquesta anàlisi, intentarem contribuir a una

5. Seguint Brucart i Rigau (2008), inclouem dins de la categoria genèrica del quantificador (Q) els indefinits, els quantitatius i els numerals.

delimitació més clara de les estructures, que alhora podrà orientar els usuaris de la llengua i podrà permetre, si escau, l'establiment d'una normativa.

2. ANÀLISI DE LA CONSTRUCCIÓ

2.1 CONSIDERACIONS METODOLÒGIQUES

L'estudi que abordem té com a base l'esquema sintàctic il·lustrat a (14), en el qual (14a) representa la represa pronominal i (14b) l'absència d'aquesta represa:

- (14) a. Quantificador (indefinit, quantitatiu o numeral) + \emptyset + *que* (CD o subjecte) + *en* + Verb
 b. Quantificador (indefinit, quantitatiu, numeral) + \emptyset + *que* (CD o subjecte) + \emptyset + Verb

Convé fer abans, però, una sèrie de consideracions metodològiques. L'estudi es durà a terme a partir de les dades que ens proporcionen tres fonts diferents: (a) la resposta a una enquesta; (b) l'anàlisi d'un corpus escrit de la llengua contemporània, i (c) l'estudi de la llengua antiga.

Pel que fa a la primera font, es tracta d'una enquesta que intentava recollir la casuística d'aquesta construcció amb les possibles alternances, (14a) o (14b). L'entrevistat havia de marcar les alternatives que se li oferien indicant si la construcció li semblava normal, rara o inviable. La complexitat d'aquest tema de sintaxi no permetia que les respostes fossin espontànies, com hauria estat l'ideal, però sí que contribuïen a fer-nos una idea de quina era la percepció que tenien les persones enquestades. L'entrevistat rebia la informació que no havia de jutjar les construccions des d'una perspectiva normativa, sinó tenint en compte l'ús que en faria a partir de la seua utilització habitual del pronom *en*. Cal advertir que, de les divuit persones que han respost l'enquesta, la majoria estan vinculades a l'àmbit professional de l'ensenyament i totes tenen un ús estable del pronom *en* en les construccions no relatives corresponents (cf. més avall § 2.2.1). D'altra banda, hem intentat que la mostra continga persones de diferents zones dialectals, fet, però, que no s'ha d'interpretar pròpiament com una investigació dialectal, ja que en aquest cas s'hauria hagut d'aprofundir molt més en la selecció dels enquestats.⁶

6. Volem agrair públicament la disponibilitat de totes aquelles persones que han col·laborat en la resposta a les enquestes: Maria-Rosa Lloret, Jaume Corbera, Eulàlia Miralles, Jordi Redondo, Sandra Montserrat, Miquel

En segon lloc, hem centrat l'estudi en la llengua escrita. El punt de partida ha estat el *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans. D'aquest corpus, hem seleccionat el període que abraça els darrers vint anys (1969-1988), tant dels textos literaris com dels textos no literaris, i hem realitzat diferents extraccions combinades que ens permetran establir les tendències que s'observen en la producció escrita d'aquest període. Aquestes extraccions són les següents: *que* (relatiu) + pronom *en*; *un/altre/quants/poc/mica* + *que* (relatiu).⁷

En tercer lloc, hem considerat interessant completar la informació anterior amb les dades que es podien extraure de la llengua antiga. Per aquesta raó, hem fet un buidatge de tot el corpus de textos que conté el *Corpus Informatitzat del Català Antic* (CICA). En aquest cas, hem seleccionat les cerques combinades següents: *un/altre/algun/dos/tres/poc/molt* + *que* (relatiu).⁸

2.2 LA PERCEPCIÓ DE L'USUARI

Per entendre més bé les possibilitats estructurals de les construccions de relatiu que analitzem, és convenient en primer lloc realitzar una descripció dels usos no relatius, i a partir d'aquests podrem establir comparances amb les dades sobre les relatives que ens han proporcionat els enquestats.

2.2.1 El pronom *en* en les construccions no relatives

La bibliografia sobre el tema sol associar la funció partitiva del pronom *en* amb els SNs que realitzen la funció de CD d'un verb transitiu o la de subjecte posposat d'un verb inacusatiu (verbs de moviment: *arribar*, *venir*, *eixir*, etc.; o de canvi d'estat: *morir*,

Nicolás, Manuel Prunyonosa, Emili Casanova, Manuel Pérez-Saldanya, Maria Josep Cuenca, Carme Gregori, Maria Conca, Ramon Rosselló, Rosanna Cantavella, Antoni Ferrando, Vanessa Puertos, Andrea Pérez, Claudi Domènech. L'enquesta s'ha dut a terme durant el període de novembre a desembre de 2012.

7. Agraïm a l'IEC que ens haja permès accedir a tot aquest material i, de manera especial, a Joan Soler, que ha tingut l'amabilitat de guiar-nos en l'extracció de les coocurrències i ens ha fet arribar els documents amb els contextos seleccionats.

8. El corpus CICA no presenta usos de les construccions que analitzem amb les combinacions: *uns quants* + *que* i *mica* + *que*. La consulta s'ha realitzat, per mitjà de l'accés a <<http://cica.cat/>>, durant els mesos de novembre i desembre de 2012.

trencar-se, restar, quedar, aparèixer, etc.), d'un verb impersonal o existencial (*caldre, fer falta*, etc.) o d'una passiva perifràstica o pronominal (Todolí 2008: § 6.5.2). Ara bé, la relació fòrica que s'estableix entre *en* i el SN és diferent de la que es pot produir amb unes altres classes de pronoms febles, com ara *el* i variants, ja que, mentre que aquest darrer equival a tot un SN (15a), el pronom *en* no pronominalitza SNs sencers, sinó una part del sintagma (15b-d), que pot ser el nucli o el nucli i els complements. L'especificador, si n'hi ha, no resulta afectat per la substitució (15c-d).

- (15) a. Has trobat les claus? Sí que les he trobades
 b. Has trobat diners? No, no n'he trobat
 c. Has trobat algun cotxe roig? No, no n'he trobat cap
 d. Han arribat els convidats? No, només n'ha arribat un

Notem també que la relació fòrica entre el pronom d'acusatiu, en aquest cas *les* (15a), i el seu antecedent és de referència, és a dir, *les claus* i *les* designen el mateix referent; en canvi, en el cas del pronom *en*, la coreferència és sempre de sentit: signifiquen el mateix, però no s'identifiquen amb el mateix referent (15b-d). Com apunta Todolí (2008: 1380), «el pronom *en* designa intensivament i remet a una classe lèxica fent abstracció de la referència dels elements concrets que la integren». Això explica les restriccions que operen sobre el pronom *en* en relació amb l'especificador nominal: no és possible l'aparició d'*en* quan el nucli nominal suprimit va introduït per un determinant que assigne referència, com ara l'article definit, un demostratiu o un possessiu:

- (16) a. Han portat tots els paquets? No, només han dut el Ø de Joan
 a'. Han portat tots els paquets? *No, només n'han dut el Ø de Joan
 b. Han portat tots els paquets? No, només han dut aquest Ø
 b'. Han portat tots els paquets? *No, només n'han dut aquest Ø
 c. Han portat tots els paquets? No, només han dut el teu Ø
 c'. Han portat tots els paquets? *No, només n'han dut el teu Ø

També assignen referència el quantificador universal *tot* (17a) i, si van precedits d'un article definit, el quantificador indefinit *altre* (17b) i els numerals cardinals (17c).

- (17) a. Han aparegut les bosses? Sí, han aparegut totes Ø
 a'. Han aparegut les bosses? *Sí, n'han aparegut totes Ø
 b. Han aparegut les bosses? No, però han aparegut les altres Ø
 b'. Han aparegut les bosses? *No, però n'han aparegut les altres Ø

- c. Han aparegut les bosses? Sí, han aparegut les tres Ø
 c'. Han aparegut les bosses? *Sí, n'han aparegut les tres Ø

Per contra, la resta dels quantificadors (els indefinits, els quantitius i els numerals), inclosos *altre* i els numerals cardinals sense l'article definit, no solen assignar una referència concreta (el SN sol ser inespecífic), per la qual cosa possibiliten la presència del pronom *en* (Bonet & Solà 1986: 42-58; Todolí 2008: 1380; Brucart 2008: § 7.2.2.1).

- (18) a. Han aparegut les bosses? No, només n'ha aparegut una
 a'. Han aparegut les bosses? *No, només ha aparegut una
 b. Han portat més coses? Sí, però només n'han portat una altra
 b'. Han portat més coses? *Sí, però només han portat una altra
 c. Han portat regals? Sí, n'han portat molts
 c'. Han portat regals? *Sí, han portat molts
 d. Ha vingut més gent? Sí, n'han vingut tres més
 d'. Ha vingut més gent? *Sí, han vingut tres més

La pronominalització no sembla afectar els casos en què la posició del CD o la del subjecte apareix representada per un SN partitiu del tipus il·lustrat a (19). Recordem que, en aquesta classe de sintagmes, el segon membre designa un conjunt definit i el primer membre indica un subconjunt d'aquest segon membre, tal com mostren les variants il·lustrades a (19):

- (19) a. Han aparegut alguns d'aquells homes
 b. Han aparegut alguns homes d'aquells
 c. Ha desaparegut un dels dos xiquets
 d. Ha desaparegut un xiquet dels dos
 e. Ha desaparegut un dels dos

El cas és evident en l'exemple de (19a) i (19c), en què el nucli nominal elidit és recuperable a través de la relació amb el referent del segon membre de la partitiva sense necessitat de pronominalització (20a-b), però no ho és tant en el cas de (19e), en què aquest referent s'elideix; de fet, no és estrany trobar solucions amb el pronom *en* (20c).

- (20) a. *N'han aparegut alguns d'aquells homes
 b. *N'ha desaparegut un dels dos xiquets
 c. N'ha desaparegut un dels dos

2.2.2 El pronom *en* en les construccions relatives

El comportament de les estructures sintàctiques descrites en l'apartat anterior ens permet veure que, quan hi ha una elisió del nucli del SN i aquest SN va encapçalat per un quantificador, siga del tipus que siga (indefinit, quantitatiu o numeral), la llengua no vacil·la i apareix sistemàticament el pronom *en* (21):

(21) $En_i + V + Q [\emptyset_i]$

Però, què passa quan aquesta disposició sintàctica apareix representada per una oració de relatiu? A (14a), que ara reproduïm modificat formalment com a (22), en principi es donen condicions sintàctiques similars a les apuntades a (21):

(22) $[_{SN}Q \emptyset_i]_j + que_j + en_i + Verb + [_{SN}t]_j$

Observem que a (22) el relatiu, *que*_j, remet a un antecedent no definit compost per un quantificador i per un nucli buit o implícit, $[_{SN}Q \emptyset_i]_j$, però al mateix temps manté una connexió (això és, deixa una traça, *t*) amb la posició que ocuparia si no fos una construcció de relatiu, $[_{SN}t]_j$. De fet, aquesta relació és la que ens permet identificar el relatiu amb la funció sintàctica de CD o de subjecte del verb de l'oració de relatiu, i la que, teòricament, permet activar l'aparició del pronom *en*. Per tant, ací el problema que hom es planteja és si l'usuari percep que la traça manté la informació partitiva que teòricament té el relatiu, o si ja ha deixat de percebre aquesta informació en la posició de la traça, i, per tant, no activa la represa pronominal (cf. § 3).

Plantejat el tema teòricament, vegem tot seguit quines són les dades que ens proporcionen les enquestes que hem passat. En línies generals, malgrat les vacil·lacions que solen manifestar bona part dels enquestats, podem establir una primera generalització compartida per la majoria, amb independència de la seua procedència valenciana, catalana (oriental i occidental) o balear: els usuaris (en un 95 % de les respostes) solen rebutjar la represa amb el pronom *en* si l'especificador nominal és un quantificador indefinit, tant si el relatiu representa la funció del CD de la relativa (23), com si actua com a subjecte (24); i solen considerar normal la solució sense represa (25-26):

- (23) a. ??Els teus llibres i uns que n'ha portat el meu germà seran suficients
 b. ??Els teus llibres i uns altres que n'ha portat el meu germà seran suficients

- c. ??Els teus llibres i alguns que n'ha portat el meu germà seran suficients
 d. ??Els teus llibres i uns quants més que n'ha portat el teu germà seran suficients
- (24) a. ??Els teus cotxes i uns que n'arribaran d'ací una hora participaran en la cursa
 b. ??Els teus cotxes i uns altres que n'arribaran d'ací una hora participaran en la cursa
 c. ??Els teus cotxes i alguns que n'arribaran d'ací una hora participaran en la cursa
 d. ??Els teus cotxes i uns quants més que n'arribaran d'ací una hora participaran en la cursa
- (25) a. Els teus llibres i uns que ha portat el meu germà seran suficients
 b. Els teus llibres i uns altres que ha portat el meu germà seran suficients
 c. Els teus llibres i alguns que ha portat el meu germà seran suficients
 d. Els teus llibres i uns quants més que ha portat el teu germà seran suficients
- (26) a. Els teus cotxes i uns que arribaran d'ací una hora participaran en la cursa
 b. Els teus cotxes i uns altres que arribaran d'ací una hora participaran en la cursa
 c. Els teus cotxes i alguns que arribaran d'ací una hora participaran en la cursa
 d. Els teus cotxes i uns quants més que arribaran d'ací una hora participaran en la cursa

Tot i aquesta generalització, val a dir que hi ha diversos factors que poden interactuar en la viabilitat o no de la represa. En primer lloc, com menys freqüent siga el verb en el parlar espontani, més inviables es consideren les solucions amb represa. Per contra, hi ha verbs com *tenir*, que, en bona part dels enquestats (el 70%), admeten l'alternança (27); sobretot, si apareix un indefinit més marcat com *uns quants* (27b) o si el verb de l'oració de relatiu va en subjuntiu (27c):

- (27) a. Els teus llibres i uns que en té el meu germà seran suficients
 b. Els teus llibres i uns quants que en té el teu germà seran suficients
 c. Els teus llibres i uns que en tinga el meu germà seran suficients

També afavoreix la represa (en un 80% de les respostes), però amb certes vacil·lacions en alguns usuaris, el fet que l'estructura sintàctica no siga una coordinació d'elements, com hem exemplificat fins ara (23-24), sinó una estructura amb tematització de l'element elidit (28). Aquesta represa és més estranya si el relatiu actua com a subjecte (29):

- (28) a. (De) llibres, uns que n'ha portat no els vol
 b. (De) llibres, alguns que n'ha portat no els vol

- (29) a. ?(De) cotxes, uns que n'han arribat participaran en la cursa
 b. ?(De) cotxes, alguns que n'han arribat participaran en la cursa

Quan el quantificador és un quantitatiu o un numeral, la presència del pronom *en* és la solució més estesa en els enquestats (el 95 % de les solucions), independentment de la procedència geogràfica, encara que les respostes no estan tampoc exemptes de vacil·lacions. El fenomen s'observa tant en les construccions en què el relatiu fa de CD (30), com en les que fa de subjecte (31):

- (30) a. Aquests diners i molts més que en guanyaré treballant seran suficients
 b. Amb una miqueta de pa que em donaran i un poc que n'agafaré jo, n'hi haurà prou
 c. Els teus llibres i tres que en duré jo seran suficients
 d. Amb els teus llibres i un parell que en duré jo, n'hi haurà prou
- (31) a. Ens vam menjar la coca i en vam guardar una miqueta que en va sobrar
 b. El teus llibres i deu més que en queden a l'habitació els drem a la biblioteca

Com també passava amb les relatives amb quantificador indefinit, les construccions tematitzades són les més estables (32):

- (32) a. (De) formatge, mig que en té no el vol
 b. (De) cotxes, dos que n'han arribat no han pogut passar

No sembla admetre represa, en canvi, l'estructura relativa corresponent al SN partitiu descrit més amunt a (20c):

- (33) a. (De) cotxes, un dels tres que té no el vol
 b. ??(De) cotxes, un dels tres que en té no el vol

No obstant la descripció feta, en què sempre hem partit del fet que, quan l'antecedent va introduït per un article definit, no pot ser représ pel pronom *en*, val a dir que els resultats de les enquestes mostren que hi ha parlants (en un 30 % de les respostes) que fins i tot estenen la represa pronominal a casos com els de (34a), amb locucions quantitatives precedides d'article definit, per bé que la solució majoritària (el 70 %) és sense *en* (34b):

- (34) a. [Parlant d'una pizza]: Soparem de la miqueta que n'ha sobrat
 b. [Parlant d'una pizza]: Soparem de la miqueta que ha sobrat

2.3 ESTUDI DE LA LLENGUA ESCRITA

En l'estudi del *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana* (CTILC) de l'IEC, la variable de distinció entre les obres literàries i les no literàries no té incidència en els resultats obtinguts; per tant, no la explicitem en la descripció dels usos. Sí que distingirem, en canvi, tal com hem fet en l'apartat anterior, entre les construccions que duen un quantificador indefinit i les que duen un quantificador quantitatiu o numeral. Així mateix, separarem els casos en què el pronom relatiu funciona com a CD d'aquells en què actua com a subjecte.

(a) Amb quantificador indefinit:

Si ens centrem, en primer lloc, en els exemples en què el quantificador és indefinit i el relatiu és CD, podem observar, per mitjà del contrast de les mostres de (35) i (36), casos d'alternança, fins i tot en un mateix autor (cf. 35a i 36a):

- (35) a. el gos, un gos caçador que tinc. Aquest i *un altre que en* tenia s'assemblen com dues gotes d'aigua (Brossa, J., «Fregolisme o monòlegs de transformació (1965-1966)», en Brossa, J., *Teatre complet. VI, Poesia escènica: 1966-1978*, Barcelona, Edicions 62, 1983. 2972:0:139:28:4)⁹
 b. que notem que tots aquests condicionaments i *d'altres que en* podríem citar, potser afecten més els religiosos que els [...] (Estradé, M., *Ençà i enllà de la pregària*, Montserrat, PAM, 1974. 94:0:30:16:3)
- (36) a. Amb agulles d'estendre la roba en substitució d'*uns altres que s'emporta* dins (Brossa, J., «Fregolisme o monòlegs de transformació (1965-1966)», en Brossa, J., *Teatre complet. VI, Poesia escènica: 1966-1978*, Barcelona, Edicions 62, 1983. 2972:0:177:8:8)

9. Hem mantingut la referència numèrica completa al final de cada exemple del corpus CTILC per si hom vol localitzar, a través d'aquesta base de dades, l'exemple. De tota manera, els localitzadors més bàsics corresponen a la tercera xifra, que és la pàgina del text, i a la quarta, que és la línia.

- b. [...] claus hi ha de la sala? *Una que tinc jo, una altra que té la senyoreta Homar, la secretària de la institució i una altra que té el senyor Gomis, el bidell* (Fuster, J., *Les claus de vidre*, Barcelona, la Magrana, 1984. 3244:0:76:26:7)

Amb tot, convé advertir que la represa pronominal és esporàdica i molt inferior als usos sense represa pronominal, tal com reflecteix la taula 1, que sintetitza l'anàlisi sistemàtica de tots els usos de les combinacions dels indefinits *altre* (i variants), *un* (i variants) i *uns quants* (i variants) + *que* (relatiu, CD):¹⁰

	<i>altre</i>	<i>d'altre</i>	<i>un altre</i>	<i>qualcun altre</i>	<i>alguna altra</i>	<i>un/una</i>	<i>uns/unes</i>	<i>uns quants</i>
Amb <i>en</i>	0	I	2	0	0	I	0	0
Sense <i>en</i>	5	15	6	I	I	II	0	0

Taula 1

Quan el relatiu fa la funció de subjecte, tots els usos que hem documentat, d'un total de 69, són sense represa pronominal (37):

- (37) a. Ai, carat! Ara una altra avellana? Vella: És *una que* em quedava del sopar d'ahir (Brossa, J., «Calç i rajoles», en Brossa, J., *Teatre complet. IV, Poesia escènica: 1962-1964*, Barcelona, Edicions 62, 1980. 2917:0:242:4)
- b. i ella ja en tenia prou amb cinc criatures i *una altra que* naixeria ben aviat (Oliver, M.A.: *Cròniques de la molt anomenada ciutat de Montcarrà*, Barcelona, Edicions 62. 1329:0:116:13:4)

(b) Amb quantificador quantitatiu o numeral:

L'estudi de les combinacions de *mica* i *poc* + el relatiu *que*, a causa de la singularitat de la combinació, ens ha proporcionat resultats molt minsos (dos casos). Això no obstant, la solució que adopten aquests resultats, sempre amb el relatiu fent de CD, és amb represa pronominal (38a-b).

- (38) a. Cobraven en saques de farina i amb *una miqueta que* n'espigolaven de cada sac que no era de la seva propietat (Oliver, M.A., *Cròniques de la molt anomenada ciutat de Montcarrà*, Barcelona, Edicions 62, 1972. 1329:0:77:26:8)

10. En la taula 1, hem distingit entre els usos d'*un/una* i *uns/unes* perquè en singular l'indefinit sovint manifesta ambigüitat amb el numeral.

- b. per altra banda, no importa massa la quantitat de comunicació: per *poca que se n'admeti*, un hom haurà d'elucidar aquesta possibilitat (Graell, F., *Anàlisi de fet social*, Barcelona, Pòrtic, 1984. 1226:0:16:16:1)

L'ampliació d'aquesta anàlisi a un estudi sistemàtic de totes les coocurrències de *que* (relatiu) + *en* ens permet, però, confirmar que aquesta tendència és la general en el cas que el quantificador siga quantitatiu o numeral (39):¹¹

- (39) a. [...] electrodomèstics, sempre més escasses, per *moltes que n'hi hagi*, que no convindria (Pedrolo, M., *Baixeu a recules i amb les mans alçades*, Barcelona, la Magrana, 1979. 2615:0:232:27:7)
b. I, amb *45.000 que n'imposi*, el primer guanyarà un suma 45.000 vegades major (Brossa, J., «Diada de vent», en Brossa, J., *Teatre complet. II, Poesia escènica: 1955-1958*, Barcelona, Edicions 62, 1975. 2913:0:350:22:4)

En el corpus seleccionat de l'IEC, no hem pogut documentar usos en què el relatiu és el subjecte de la subordinada. Això no obstant, fora d'aquest corpus, en tenim una mostra del filòleg Joan Coromines:

- (40) que en català anà minvant ràpidament fins a quedar reduïda: als sis casos que en conserva avui la llengua literària, a *pocs més que en* quedaven a l'E.Mj., i algun més com aquest (Coromines, J., *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, VII, Barcelona, Curial edicions catalanes/La Caixa, 1995, p. 413)

S'aparten, però, d'aquest ús habitual amb represa pronominal tots els casos (un total de vuit) en què quantitatius com *molts* o *tants* es combinen amb l'indefinit *altres*, tant si el relatiu fa de CD (41), com si fa de subjecte (42):

- (41) el de Sant Blai, el crioll de l'Havana, i *molts d'altres que* vaig olorar sempre amb el gust de creure que arribaria [...] (Janer Manila, G., *Els alicorns*, Barcelona, Destino, 1972:1217:0:106:1:12)

II. Fora d'aquest corpus, també documentem casos similars com ara (i):

(i) En conjunt, uns centenars de pàgines, d'un total de milers i *milers que en* va escriure (Boixareu, R., «Introducció», en Amat, Rafel d', *Calaix de sastre (volum primer: 1769-1791)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1988, p. 19).

- (42) per les de París 1890 i 1900; i *tantes d'altres que* vingueren després fins a arribar altra vegada a Barcelona (Garrut, J.M., *L'Exposició Universal de Barcelona de 1888*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1976. 690:0:51:11:3)

Tampoc no solen mostrar represa pronominal els usos en què l'antecedent està constituït per un SN partitiu, com ara (43), si bé hi ha autors que vacil·len (44):¹²

- (43) a. L'itinerari per Viles i Ciutats del Regne de València era un dels pocs llibres que sempre havia vist a casa. *Un dels pocs que* sa mare s'havia endut del poble (Mira, J.F., *El bou de foc*, València, L'Estel, 1974. 1242:0:16:14:7)
 b. Anem a *unes illes de les poques que* tenim (Escuder, T., *Paratges del País Valencià*, Barcelona, PAM, 1980. 1131:0:17:5:8)
- (44) a. representatives *de divuit membres dels vint-i-quatre que* en tenia l'entitat en aquell moment (Giralt-Miracle, D., «El grafisme», en *L'art català contemporani*, Barcelona, Proa, 1972. 1492:0:402:5:8)
 b. A mà esquerra, seguint el camí, *un dels moltíssims que* n'hi ha, i que porta a Fredes, teniu: la mola del Boix, la de [...] (Escuder, T., *Paratges del País Valencià*, Barcelona, PAM, 1980. 1131:0:23:13:2)

La dinàmica de reprendre el pronom *en* quan el relatiu va precedit d'un quantitatiu o d'un numeral pot afectar fins i tot els usos en què l'antecedent va encapçalat per un article definit (45) (dos casos), encara que la solució més freqüent és sense represa (vint-i-cinc casos) (46):¹³

- (45) Va obrir la vitrina i el va treure. El va obrir: la propietària l'havia exhaurit a consciència. Vaig ensumar *la mica que* en quedava. Feia olor de florit. Però era preciós (Oliver, M.A., *Estudi en lila*, Barcelona, la Magrana, 1985: 3236:0:171:34:3)
- (46) Les pinedes ja no són molsa flonja: cada pi —*els pocs que* queden— es destaca individualitzat, com un bolet ridícul (Manent, M., *El vel de Maia*, Barcelona, Destino, 1975. 4:0:190:18:6)

12. En el cas de (44b), enfront de (43b), del valencià Tomàs Escuder, potser s'ha d'entendre com una lexicalització del pronom *en* en el verb *haver-hi*, fenomen que actualment està molt generalitzat al País Valencià.

13. En aquest sentit, Jané (2001: 12) i Ruaix (2003: 25), adduint el mateix exemple (i), també documenten aquest ús, que consideren, respectivament, com a indegut o pleonàstic:

(i) És la número 507, de *les 529 que* en construí aquesta empresa (*Calendari Serra d'Or*, maig 1986).

Aquesta tendència a la represa pronominal amb antecedents quantitius o numerals precedits d'un article definit presenta límits difusos en estructures com (47), en les quals el SN que funciona com a antecedent (*part de, tros de, recull de, etc.*) està format per elements que poden interpretar-se com a locucions quantitatives amb nucli elidit o com a vertaders sintagmes nominals:

- (47) Aquesta consola té la part inferior mutilada; *el tros que en* resta presenta les conseqüències del pas del temps (Vigué, J., *El monestir romànic de Sant Pau del Camp*, Corbera de Llobregat, Artstudi, 1974. 1304:0:122:22:2)

Aquest fenomen pot estendre's a construccions com (48), en què l'element nominal té sentit quantitatiu (*centenar, percentatge, quantitat, nombre, etc.*), i també a l'ús de l'expressió *el poc* amb sentit abstractiu o neutre (49):

- (48) Solen estar oficialment controlats; *el nombre que n'hi ha* és també un paràmetre indicatiu (Laporte, J., *Les drogues*, Barcelona, Edicions 62, 1976. 686:0:130:33:5)
- (49) Doncs que quan un xicot ja és ben raçat i es troba sol, només acompanyat per la naturalesa, que sovint fa nosa, eh?, mira de fer el salt i posar-se una noia. Ben mirat, però, *pel poc que en sé*, en part un es posa la nena com posant-se el que la gent en diu, això, home, com és?, ah!, una fulla de parra (Bonet, B., *Mister Evasió*, Barcelona, Llibre de Sinera, 1969. 210:0:113:30:2)

Tot amb tot, sembla que casos com els de (48) i (49) ja formarien part d'un altre tipus de construccions de relatiu amb represa pronominal que hem descrit més amunt (cf. § 1, exemple 4). Ens referim a les estructures sintàctiques en què el pronom *en* no equival al nucli nominal, sinó al seu complement preposicional elidit (sovint parafrasejable per 'd'això').

2.4 ESTUDI DE LA LLENGUA ANTIGA

Fins ara hem vist quina és la percepció que té l'usuari d'aquestes repeses pronominals i l'ús que en fa la llengua escrita. Però considerem important conèixer com es resolien aquestes construccions sintàctiques en català antic, tot i que convé advertir que els textos escrits en aquesta època no sempre presenten un sistema de pronomi-

nalització estable, fins i tot en els casos en què per a un parlant contemporani serien ben evidents. Partint del buidatge exhaustiu del corpus CICA, presentem els resultats de la nostra recerca seguint la mateixa línia expositiva que en els apartats anteriors.¹⁴

(a) Amb quantificador indefinit:

Quan el relatiu *que* va precedit d'un quantificador indefinit, si aquest relatiu fa la funció de CD, la llengua antiga posa de manifest contínues alternances entre la solució amb represa (50) i la solució sense represa (51):¹⁵

- (50) a. E ell havia-li enviat son penó, e *altre que-n* tenia ja Don Manuel (*Llibre dels fets del rei en Jaume*, s. XIV, fol. 147v, 13)
 b. los quals me feets saber que tornats ja omès si fer-ó pudets cor d'aquexa moneda ensemps ab *d'altre que yo n'è* ajustada aycí hé a ffer compliment a la pagua del mes de juny (*La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó* 3, s. XIV, 184, 12)
- (51) a. e ab la valor de la tua persona, la qual veig disposta a tal cas com aquest més que *altra que yo jamés veés* (*Curial e Güelfa*, s. xv, 58, 5)
 b. reebia mal los viandants e-ls parlava ab paraules rudes e ab poch such, diu que lavors ell cridà axí a *alguns que* havia davant ell, qui eren de la terra aquella matexa (*Dotzè del Crestià, 1a part*, vol. I, s. xv, 446, 22)

Ara bé, com il·lustra la taula 2, una anàlisi estadística ens permet veure les tendències següents: fins al segle XIV predomina la represa; però a partir del segle XV, les construccions sense represa predominen sobre les que tenen represa.¹⁶

14. Tot i que el corpus textual estudiat conté aproximadament vuit milions d'ocurrències, l'especificitat de la construcció analitzada i la divisió en diverses variables de tipus lingüístic i cronològic no permeten l'obtenció d'una quantitat significativa de casos per a cada variable (cf. les taules 2-4). Això no obstant, considerem que la suma del conjunt de les dades parcials obtingudes pot servir per a il·lustrar la tendència evolutiva d'aquesta construcció.

15. En les referències dels exemples extrets del corpus CICA, per no fer-les massa llargues, no esmentem ni els autors, ni els curadors ni els editors, informació que es pot aconseguir fàcilment consultant l'apartat *crèdits* de la pàgina web <http://cica.cat>. Al costat de l'obra, sí que hem considerat oportú consignar el segle del text, la pàgina de l'edició (o el foli o la carta, si escau) i la línia.

16. Fora del corpus CICA, hem documentat un altre exemple amb represa pronominal en un text mallorquí del segle XVIII: *Dit any 1786 vengueren en el port de Mallorca duas galenas novas que havian fetas y altres que en feyen a Menorca* (Amorós, Tomàs, *Mallorca 1740-1800: Memòries d'un impressor*, a cura de Carme Simó, Barcelona, Universitat de les Illes Balears / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, p. 99).

Segle	(d') altre	un altre	negun altre	algun altre	qualsevol altre	cascuna altra	algun	un	uns quants	Total
XIII										
-Amb en:	1	0	0	0	0	0	0	1	0	2
-Sense en:	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
XIV										
-Amb en:	8	0	1	0	0	0	0	1	0	10
-Sense en:	2	0	0	0	0	0	0	0	0	2
XV										
-Amb en:	6	0	0	0	0	0	0	1	0	7
-Sense en:	8	0	0	0	0	1	3	0	0	12
XVI										
-Amb en:	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
-Sense en:	3	1	0	1	1	0	0	0	0	6
XVII										
-Amb en:	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
-Sense en:	2	0	0	0	0	0	0	1	0	3

Taula 2

Quan el relatiu fa la funció de subjecte de la subordinada, la solució generalitzada és sense represa pronominal (52): (a) segle XIV: 2 casos amb (d')altre, 1 amb un altre i 1 amb algun; (b) segle XV: 6 casos amb (d')altre, 1 amb un altre, 1 amb degun altre, 2 amb algun i 2 amb un; (c) segle XVI: 14 casos amb (d')altre, 1 amb ninguns dels altres, 2 amb algun i 1 amb un, i (d) segle XVII: 4 casos amb (d')altre.

- (52) a. e véu aturar los moros per les nafres de la lavor dels spinachs e altres que cahien en los pous (*Tirant lo Blanch*, s. xv, 139, II)
 b. Item qualsevol cosa axí de menjar com de altres que-s podran vendre a pes o mesura (*Les ordinacions municipals de l'Alguer* (1526), s. xvi, 57b, 30)

(b) Amb quantificador quantitatiu o numeral:

Les construccions amb quantificador quantitatiu o numeral i amb el relatiu en funció de CD solen formar-se amb represa pronominal (53), llevat d'algun ús vacil·lant sense represa (54):

- (53) a. fonch-hi pres mossèn Jacme March, senyor del dit castell, e entorn setanta altres ab ell; foren penjats pel coll *dos que n'í havia*, fort mals hòmens (*Dietari o Llibre de Jornades*, s. xv, 218, 23)
- b. Si vós amàvets mi, no us hiria lo cor en altres, ne irien mils arreades que jo *moltes que n conech*, que no merexerien que m descalsassen (*Lo Somni*, s. xv, 208, 9)
- (54) en moltes cosses m'és estat contrari, com *molts que* jo fiu secs, e contrets, e endiablats, é l los sanà ab la sua paraula (*Les edats i l'epístola de Jesucrist*, s. xiv, fol. 274a, 1)

Tal com reflecteix la taula 3, les vacil·lacions afecten només el quantitatiu *molt*; i, en línies generals, el panorama que mostra la llengua antiga és una opció preferent per la represa pronominal tant amb quantitatius com amb numerals.

Segle	<i>poc</i>	<i>un poc</i>	<i>molt</i>	<i>una mica</i>	<i>dos</i>	<i>tres</i>	Total
xiii							
-Amb <i>en</i> :	0	0	0	0	0	0	0
-Sense <i>en</i> :	0	0	1	0	0	0	1
xiv							
-Amb <i>en</i> :	0	0	1	0	0	0	1
-Sense <i>en</i> :	0	0	1	0	0	0	1
xv							
-Amb <i>en</i> :	0	1	4	0	1	0	6
-Sense <i>en</i> :	0	0	0	0	0	0	0
xvi							
-Amb <i>en</i> :	2	0	1	0	0	1	4
-Sense <i>en</i> :	0	0	0	0	0	0	0
xvii							
-Amb <i>en</i> :	0	0	0	0	0	0	0
-Sense <i>en</i> :	0	0	0	0	0	0	0

Taula 3

Pel que fa als usos en què el relatiu actua com a subjecte de la subordinada, tots els exemples que hem extret del corpus analitzat són amb el quantitatiu *molt*. En aquest cas, alternen els usos amb represa —dos casos del segle xv— (55), amb els que no duen represa —un cas del segle xiii, un cas del xvi i un cas del xvii— (56).

- (55) aquella nit tots los que foren nafrats foren curats, e *molts que·n* moriren aquella nit (*Tirant lo Blanch*, s. xv, 678, 20)
- (56) supplicats sien servits manar dar orde se façe habilitació de *molts que* resten enchara per a habilitar (*Corts generals de Montsó*, s. xvi, 250, 25)

Tenint present el que passa en la llengua escrita contemporània, on les combinacions de quantitius com *molts* o *tants* amb l'indefinit *altres* no adopten la solució de represa pronominal, tant si el relatiu fa de CD com si fa de subjecte, hem analitzat a part aquests usos. Ara, però, també hi incloem construccions en què apareixen numerals.

Si ens ocupem, en primer lloc, dels casos en què el relatiu fa de CD, podem observar per mitjà del contrast entre (57), amb represa, i (58), sense represa, que en la llengua antiga aquesta mena de combinacions són inestables:

- (57) a. Per totes aquestes rahons damunt dites e *moltes d'altres que* dir·ne puríem, és singnificat efatus és senyn (*Lo sisè seny*, s. xiv, 88, 5)
 b. él li dix: «Senyor, vós ma comanàs ·v· besans. Ve'ls vós así e ·v· *altras que* n'hé goyats» (*Questa del sant grasal*, s. xiv, fol. 34ra, 5)
- (58) Y lo mateix dia staven quatra galiotas de moros resquatant a mossèn Jeroni Francolí y a Ffrancesch Part de G. y a Ffrancesch Cardona, los qualls pringuéran venint de Malorques, y *molts altras que* pringuéran (*Un memorial de la guerra contra el turc 3*, s. xvi, 89, 18)
 b. e us informàs sobra les ditas cosas e *altres moltas que* él vos ha a dir (*Cartes autògrafes d'Eiximenis*, s. xiv, 245, 12)

Ara bé, els resultats estadístics que il·lustra la taula 4 posen de manifest que, com més recents són els textos (sobretot a partir del segle xv), més freqüent és la falta de represa pronominal.

Segle	<i>Molts (d')altres</i>	<i>Tants (d')altres</i>	<i>(d')altres molts</i>	numeral + <i>altres</i>	<i>altres</i> + numeral	Total
XIII						
-Amb <i>en</i> :	0	0	0	0	0	0
-Sense <i>en</i> :	0	0	0	0	0	0
XIV						
-Amb <i>en</i> :	1	1	1	2	0	5
-Sense <i>en</i> :	0	0	1	0	0	1
XV						
-Amb <i>en</i> :	3	0	0	0	0	3
-Sense <i>en</i> :	7	0	2	0	0	9
XVI						
-Amb <i>en</i> :	2	0	0	0	0	2
-Sense <i>en</i> :	2	0	1	0	1	4
XVII						
-Amb <i>en</i> :	0	0	0	0	0	0
-Sense <i>en</i> :	0	0	0	0	0	0

Taula 4

El comportament d'aquestes combinacions quan el relatiu fa de subjecte és també vacil·lant. En el cas de *molts (d')altres*, els exemples que hem trobat són amb represa: un del segle XIV i un del segle XVI (59); i sense represa: un del segle XVI. L'altra combinació que hem documentat, *(d')altres molts*, apareix sense represa (60): dos casos del segle XV i un altre del segle XVII.

- (59) et puys partiren les baronies et castells et lochs, que donaren a lurs cavallers, axí que tots los heretaren a la Morea, et *molts d'altres* que n'í vengren de Ffrança (*Crònica de Muntaner*, s. XIV, fol. 142rb, 4)
- (60) Ý-s mataren dos-centes cinquanta persones que estaven en dites cases, sens *altres moltes* que restaren allisiades (*Dietari de Porcar*, s. XVII, fol. 367v., 20)

Per un altre costat, si en els textos contemporanis hem observat exemples esporàdics en què el quantificador quantitatiu o numeral precedit d'un article definit podia, fins i tot, habilitar un represa pronominal, ara el corpus que hem estudiat de la llengua antiga no mostra cap exemple amb aquesta represa, independentment del tipus de quantificador (61):

- (61) a. y dels dos consagrà-n la hu en bisbe, y ab *los ·VII· altres que* li restaven prengué lo camí per a Hierusalem (*Primera part de la Història de València*, s. XVI, 140, 9)
 b. Don Pedro: *los tres que* primer haveu anomenat són uns estremats y delicats peixos (*Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, s. XVI, 186, 15)

Finalment, convé destacar, per la vinculació amb les construccions que estem estudiant, l'ús del relatiu quantificador *quant*. Solà (2008: 2557) en fa una breu referència indicant que l'ús era habitual en la llengua antiga, tal com confirmen les nostres investigacions, però que segurament avui dia només es manté viu a les Illes Balears.

Aquest tipus de relativa es caracteritza pel fet que la forma *quant* (i les seues variants morfològiques) actua alhora com a element nexual i com a quantificador del nom que sol acompanyar; a més, sol anar precedida del quantificador universal *tots* (62a), encara que també pot aparèixer sense aquest element (62b):

- (62) a. que·s·faria crestià e li retria *tota quanta cavalleria* havia en sa terra (*Crònica de Muntaner*, s. XIV, fol. 142ra, 20)
 b. Anch jamés Juli Cèsar, ne *quants emperadors* foren en Roma, no foren bastants ab *quantes leys e penes* imposaren que los aspanyols tinguessen maneres de viure de ytalichs (*Dotzè del Crestià, 1a part, vol. 1*, s. XV, 442, 22)

Pel que fa a la represa pronominal en aquesta classe de relatives, aquesta es produeix quan s'elideix l'element nominal, tant si actua com a CD de la relativa (63a) com si fa de subjecte (63b). Cal advertir, però, que si la manca de nucli nominal és una conseqüència de l'adquisició del valor neutre, llavors no duu represa (64):

- (63) a. Portaren-li-n moltes, emperò, de *totes quantes li-n* portaren, no n'i agué nengunes que li vinguessen bé al plaer seu (*Tirant lo Blanch*, s. XIV, 115, 29)
 b. et vos hirets-vos en primer ab les galeas al dit port de Tunis, et barrajarets tot lo dit port et pendrets totes les naus e-ls lenys qui y seran de crestians et de sarrajns, e axí mateix pendrets *totes quantes n'i* vendran (*Crònica de Muntaner*, s. XIV, fol. 22vb, 21)
- (64) los béns, la persona e la nau e *tot quant* yo tinch és prest a tot lo que vós ordeneu (*Tirant lo Blanch*, s. XV, 378, 34)

3. INTERPRETACIÓ DE LES DADES

L'enfocament divers que hem dut a terme en els apartats anteriors ens ha permès conèixer millor el funcionament de les construccions de relatiu amb represa pronominal. Hem pogut veure, en primer lloc, que, amb independència del tipus de quantificador que acompanye el nucli de l'antecedent elidit, la llengua antiga, en els primers segles, tendeix a utilitzar el pronom *en*, tot i les vacil·lacions apuntades i algun cas específic que ara recordarem (cf. § 2.4). Això significa que en aquesta època es produïa una equiparació entre les solucions de (21), pròpies de les construccions no relatives, que ara reproduïm com a (65), i les corresponents oracions de relatiu, il·lustrades formalment a (22) i que ara reproduïm com a (66):

(65) $En_i + V + Q [\emptyset_i]$

(66) $[_{SN}Q \emptyset_i] + que_j + en_i + Verb + [_{SN}t_j]$ ¹⁷

Però la percepció de l'usuari actualment, tal com ha quedat reflectit també amb l'anàlisi de la producció escrita del corpus CTILC (cf. § 2.1 i § 2.2), és que, tot i les vacil·lacions, no totes les construccions de relatiu es comporten de la mateixa manera. En aquest apartat, intentarem explicar quins són els factors que poden haver interactuat perquè s'haja produït un distanciament entre les solucions antigues i les actuals; factors que considerem que tenen a veure amb les mateixes característiques del pronom *en*, amb les dels quantificadors i amb la fesomia de les construccions relatives.

Recordem que, com ha advertit Todolí (2008: § 6.5.2), el pronom *en* presenta una sèrie de restriccions: (a) no pronominalitza SNs sencers, sinó una part, el nucli o el nucli i els complements (en queda fora l'especificador nominal); d'ací la naturalesa partitiva; (b) l'element substituït, si no és un cas de tematització, ha d'aparèixer en posició postverbal, i (c) l'especificador que acompanya el nom que substitueix no pot

17. Des d'un punt de vista teòric, hom podria adduir que l'antecedent del relatiu no és el conjunt de l'especificador i del nucli nominal elidit, sinó únicament el nucli nominal, tal com posa de manifest Brucart (1999: 435-437) referint-se a les oracions de relatiu especificatives amb antecedent explícit. Ara bé, considerem que aquesta tesi és problemàtica quan intentem explicar les oracions amb antecedent implícit en català, ja que el tipus d'especificador nominal que té el nucli nominal elidit condiona el funcionament pronominal en la subordinada (i):

- (i) a. Els seus llibres i els $[\emptyset]$ que porten ells.
- b. Els seus llibres i dos $[\emptyset]$ que en porten ells.

actualitzar el significat d'aquest nom designant un referent concret, sinó fent abstracció de la referència concreta (és inespecífic).

Pel que fa als quantificadors, n'hi ha de tres tipus: indefinits, quantitius i numerals. Tots tres poden formar part de SNs de caràcter inespecífic i, per tant, són compatibles amb el pronom *en*. Però, si ens aproximem a aquestes tres classes d'elements des d'un punt de vista quantitiu, s'observa una gradació. És el que podríem denominar una jerarquia de quantitat: els numerals manifesten una quantificació ben delimitada, els quantitius menys precisa i els indefinits més vaga, ja que aquests darrers indiquen una mera existència (Todolí 2008: 1380; Brucart & Rigau 2008: 1548). Per tant, la designació partitiva és més evident i clara en els numerals i en els quantitius i menys en els indefinits.

Quant a les construccions de relatiu, hem advertit que el pronom relatiu sol aglutinar tres funcions: actua com a nexa, manté una relació fòrica de coreferència amb l'antecedent i realitza una funció sintàctica dins de la subordinada. Per les característiques sintàctiques que tenen aquestes construccions, el pronom relatiu ocupa la posició inicial de la subordinada; però no es cobreix formalment (explícitament) la posició postverbal, pròpia del CD o del subjecte posposat, que és la que feia viable l'aparició del pronom *en* en les construccions no relatives.

Fetes aquestes consideracions teòriques, vegem tot seguit quins factors poden haver interactuat perquè actualment es mostren les tendències apuntades als apartats 2.2.2 i 2.3.

En primer lloc, hem observat que, quan l'antecedent anava precedit d'un quantificador indefinit, la solució més generalitzada era sense la represa pronominal, tant si el relatiu feia de CD (67a), com si actuava com a subjecte (67b):

- (67) a. Aquests llibres i uns altres que comprarem els donarem a la biblioteca
 b. Aquests llibres i uns altres que arribaran més tard els donarem a la biblioteca

En construccions com les de (67), la falta de represa es pot deure a la interacció de diversos factors. D'una banda, l'antecedent va introduït pel quantificador menys marcat des d'un punt de vista de la jerarquia de quantitat, l'indefinit. D'una altra, hi ha una certa distància, inherent en les oracions de relatiu, entre l'antecedent i la posició postverbal buida, amb un coreferent intermedi, el pronom relatiu. Tot plegat contribueix a debilitar la percepció partitiva que ha d'arribar a la posició postverbal, imprescindible perquè pugui aparèixer el pronom *en*.

En el cas que el relatiu faça de subjecte (67b), la situació creada per la relativa encara pot afavorir més la falta de represa, ja que els verbs inacusatius (o les passives), encara que solen dur el subjecte posposat, també poden dur el subjecte en posició preverbal (68a), amb la qual cosa la coreferència amb el pronom relatiu no és necessari que es lligue amb un element postverbal, que és el que fa possible l'aparició d'*en*, sinó que es pot vincular amb la posició preverbal pròpia del subjecte prototípic (68b). Aquesta interpretació impedeix també la represa pronominal en les construccions no relatives (68c). No és estrany, doncs, que siguin aquests casos de subjecte els que en el nostre corpus del català antic no presenten usos amb *en* (cf. § 2.4).

- (68) a. Uns altres arribaran més tard
 b. Aquests [llibres_i] i [uns altres [Ø]_i]_j que_j [_{SN} *t*]_j arribaran
 c. *Uns altres n'arribaran més tard

També pot interactuar en el debilitament de la percepció partitiva de l'antecedent el fet que sovint aquestes relatives apareguen coordinades amb un altre SN (69a). En aquest cas, el nucli buit de l'antecedent de la relativa és fàcilment recuperable i el pronom relatiu pot entendre's que no remet a un SN amb nucli buit, sinó que aquest està plenament identificat (69b). Per tant, també seria innecessària la represa pronominal.

- (69) a. Aquestes [coses_i] i [unes altres [Ø]_i]_j que_j direm [_{SN} *t*]_j
 b. Aquestes [coses_i] i [unes altres ['coses'_i]]_j que_j direm [_{SN} *t*]_j

Tot i aquests factors que afavoreixen la falta de represa pronominal, n'hi ha d'altres que permeten un manteniment de la solució més conservadora amb represa. Més amunt (cf. § 2.2.2), hem apuntat que els parlants, quan formen oracions de relatiu en estructures sintàctiques amb tematització, veuen viable també la represa pronominal si l'element tematitzat és un CD (70):

- (70) (De) llibres, uns que n'hem comprat els deixarem a la biblioteca

El fet que a (70) la tematització, sobretot a través de la preposició *de*, destaque el caràcter partitiu de l'indefinit, podria ser la causa per la qual aquesta classe de construccions siguin tolerades per molts parlants.

També resulten tolerables les construccions formades amb el verb possessiu *tenir*, verb sovint associat a les designacions partitives; sobretot, si l'indefinit que l'acompanya

s'aproxima als quantitius, com ara *uns quants*, i va en subjuntiu, que és un mode verbal relacionat en les oracions de relatiu amb la inespecificitat (cf. Quer 2008: § 25.2.3) (71):

- (71) Aquests llibres i uns quants que en puga tenir ell els portarem a classe

En les construccions de relatiu amb antecedent encapçalat per un quantificador quantitatiu o numeral, la solució majoritària, tant amb el relatiu fent de CD com actuant com a subjecte, és la represa pronominal (72):¹⁸

- (72) a. Aquests llibres i molts més que en comprarem els donarem a la biblioteca
b. Aquests llibres i dos més que n'arribaran més tard els donarem a la biblioteca

A diferència dels usos amb indefinits, el fet que els quantitius i els numerals siguin més marcats quant a la referència quantitativa permet que el parlant tendisca a mantenir la percepció que l'element al qual remet el relatiu té caràcter partitiu, de manera que la traça deixada en la posició postverbal conserva de manera estable aquesta informació i possibilita la represa amb *en*.¹⁹ Aquest fenomen és encara més sòlid si es tracta d'estructures amb tematització, ja que el caràcter partitiu es fa més evident (73):

- (73) (De) pomes, moltes que n'hem collit estaven podrides

Per bé que en els quantificadors quantitius i numerals la designació de quantitat és prou clara per a activar la represa pronominal, convé advertir que pot desdibuixar-se si es combina amb l'indefinit *altres*, que té característiques pròximes a l'adjectiu. L'aparició d'aquest indefinit limita la percepció quantitativa i afavoreix la interpretació existencial, de manera que l'usuari sol resoldre aquests usos de la mateixa manera que

18. No ens ocuparem, per raons d'espai, de les oracions de relatiu inserides en construccions presentacionals, com ara (i), les quals segueixen una dinàmica diferent, ja que, en sentit estricte, no són relatives especificatives (restrictives). Sobre aquest punt, vegeu Solà (2008: § 21.5.5):

- (i) a. N'hi ha molts que no vindran.
b. N'hi ha molts que (els) té.
c. *N'hi ha molts que no en vindran.
d. *N'hi ha molts que no en té.

19. Notem que la combinació de quantitatiu o numeral + *que* podríem dir que té una correspondència amb l'antic i dialectal relatiu quantificador *quant* descrit a § 2.4:

- (i) Aquests llibres i (tots) quants en comprarem els donarem a la biblioteca.

amb la resta dels indefinits, sense represa (74). Així ens ho confirmen també l'anàlisi del corpus contemporani i la llengua antiga a partir del segle xv (cf. § 2.3 i § 2.4).

- (74) a. Aquests llibres i molts (d')altres que comprarem els donarem a la biblioteca
 b. Aquests llibres i uns altres dos que comprarem els donarem a la biblioteca

Finalment, ens ocuparem de les vacil·lacions que es produeixen amb les construccions relatives en què l'antecedent porta un article definit (75a-b):

- (75) a. La miqueta que quedava era per a ell
 b. La miqueta que en quedava era per a ell
 c. Una miqueta que en quedava era per a ell

En principi, la lectura del SN antecedent és específica, és a dir, es fa referència a una entitat concreta, la qual cosa significa que, a efectes de pronominalització, la solució habitual és sense represa pronominal, com ara a (75a). Però, com hem advertit, en alguns usuaris s'observa una tendència a la represa (75b). En aquest cas, considerem que aquest fenomen es produeix per l'analogia amb les construccions amb antecedent inespecífic (75c), de manera que es dóna més importància a la quantificació que no a la referència concreta.

També hem observat alguna alternança, encara que molt més estranya, en una altra construcció de relatiu en què l'antecedent designa un referent específic. Ens referim a les que tenen un SN partitiu del tipus representat a (76):

- (76) a. Una de les tres que ha comprat no té garantia
 b. ??Una de les tres que n'ha comprat no té garantia

En aquest cas, la represa potser es deu a una analogia amb les construccions amb quantificador numeral o quantitatiu exemplificades a (72); encara que sembla evident que la referència no la fixa el primer numeral (*una*), sinó el numeral inclòs en el SP, que ahora té una referència específica gràcies a l'article definit.²⁰

20. Notem que en les construccions no relatives, en canvi, la referència pot interpretar-se que recau en el primer membre de l'estructura partitiva, per tant és més viable la represa pronominal:

- (i) a. Ha comprat una de les tres.
 b. N'ha comprat una de les tres.

6. CONCLUSIONS

L'anàlisi prèvia de les construccions de relatiu amb represa pronominal amb *en* ens ha permès delimitar les construccions amb antecedent implícit de caràcter partitiu. Aquestes construccions presenten les característiques següents: duen la forma del relatiu *que*; tenen un antecedent constituït per un nucli nominal buit i un especificador nominal quantificador (indefinit, quantitatiu o numeral); i manifesten la possibilitat de reprendre l'antecedent amb el pronom *en*.

La falta d'estudis sobre el tema i les valoracions normatives divergents ens han animat a estudiar les diferents possibilitats sintàctiques que presenten. La investigació s'ha dut a terme partint de tres fonts diferents: una enquesta a usuaris, una anàlisi d'un corpus escrit procedent del CTILC i l'estudi del corpus CICA de la llengua antiga.

L'enquesta ens ha permès observar que la tendència dels usuaris, tot i les vacil·lacions, és no realitzar la represa amb *en* en el cas que el quantificador siga indefinit i realitzar-la si el quantificador és quantitatiu o numeral. Aquesta tendència s'ha vist confirmada, a grans trets, per l'ús que en fan els escriptors al llarg del període analitzat (1969-1988). Però, en abordar l'estudi de la llengua antiga, s'ha pogut observar que la represa no sols afectava els casos amb quantificador quantitatiu o numeral, sinó també els exemples amb quantificador indefinit. Per tant, la situació actual és una conseqüència d'un procés de pèrdua progressiva de la interpretació partitiva de l'antecedent. En aquest procés, hi han pogut interactuar diversos factors com ara la jerarquia de quantitat, la posició dels constituents oracionals, la interpretació de les coreferències o les analogies.

Per una altra banda, ateses les alternances i vacil·lacions que hem apuntat, seria convenient que s'establís una normativa realista que pogués orientar l'usuari i que evités que filòlegs de prestigi tinguessen opinions divergents sobre una mateixa construcció. En aquest sentit, pensem que una proposta de mínims hauria de passar per l'assumpció que, quan tenim un quantificador indefinit, la represa pronominal no és necessària; en canvi, quan el quantificador és quantitatiu o numeral, la represa s'hauria de mantenir com a obligatòria.

JOAN-RAFAEL RAMOS
Universitat de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BONET, S. & J. SOLÀ (1986) *Sintaxi Generativa Catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- BRUCART, J. M. (1999) «La estructura del sintagma nominal: las oraciones de relativo», dins I. Bosque i V. Demonte (dirs.), *Gramàtica descriptiva de la lengua española*, I, Madrid, Espasa, pp. 395-522.
- (2008) «Els determinants», dins J. Solà, M. R. Lloret, J. Mascaró i M. Pérez Saldanya (dirs.), *Gramàtica del català contemporani*, II, Barcelona, Empúries, pp. 1435-1516.
- BRUCART, J. M. i G. RIGAU (2008) «Els quantificadors», dins J. Solà, M. R. Lloret, J. Mascaró i M. Pérez Saldanya (dirs.), *Gramàtica del català contemporani*, II, Barcelona, Empúries, pp. 1517-1589.
- CUENCA, M. J. (1991) *L'oració composta (II): la subordinació*, València, Universitat de València.
- JANÉ, A. (1999) «Duplicacions pronominals», *Llengua Nacional*, 26, pp. 26-27.
- (2000) «Sobre el complement del nom», *Llengua Nacional*, 33, pp. 19-25.
- (2001) «Més sobre el complement del nom», *Llengua Nacional*, 34, pp. 11-13.
- (2009) «Els pronoms adverbials», *Llengua Nacional*, 67, pp. 36-38.
- (2010) «Sobre la lexicalització dels pronoms adverbials», *Llengua Nacional*, 70, pp. 40-41.
- LÓPEZ DEL CASTILLO, L. (1999) *Gramàtica del català actual*, Barcelona, Edicions 62.
- PUSCH, C. (2006) «Relative pronoun reduction and resumptive pronouns in spoken Catalan» dins C. Pusch (ed.), *La gramàtica pronominal del català: variació — evolució — funció / The grammar of Catalan pronouns: variation — evolution — function* (BCG; 5), Aachen, Shaker, pp. 85-117.
- QUER, J. (2008) «Subordinació i mode», dins J. Solà, M. R. Lloret, J. Mascaró i M. Pérez Saldanya (dirs.), *Gramàtica del català contemporani*, III, Barcelona, Empúries, pp. 2799-2866.
- RAFEL, J., dir. (s/a), *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*, Institut d'Estudis Catalans. [<http://ctilc.iec.cat/>].
- RUAIX, J. (2003) «Límits en l'ús dels pronoms febles “en”, “hi”», *Llengua Nacional*, 44, pp. 15-34.
- (2005) «Pèrdua o substitució dels pronoms febles “en”, “hi”», *Llengua Nacional*, 51, pp. 14-15.

- (2010) «Pleonasmes en les oracions de relatiu», *Llengua Nacional*, 73, pp. 17-19.
- SOLÀ, J. (1994) *Sintaxi normativa: estat de la qüestió*, Barcelona, Empúries.
- (2006) «Aspectes normatius dels pronoms» dins C. Pusch (ed.), *La gramàtica pronominal del català: variació — evolució — funció / The grammar of Catalan pronouns: variation — evolution — function* (BCG; 5), Aachen, Shaker, pp. 139-165.
- (2008) «Les subordinades de relatiu», dins J. Solà, M. R. Lloret, J. Mascaró i M. Pérez Saldanya (dirs.), *Gramàtica del català contemporani*, III, Barcelona, Empúries, pp. 2455-2565.
- TODOLÍ, J. (2006) «“El presumpte agressor n’havia denunciat la desaparició”. El pronom ‘en’ i la funció de complement del nom» dins C. Pusch (ed.), *La gramàtica pronominal del català: variació — evolució — funció / The grammar of Catalan pronouns: variation — evolution — function* (BCG; 5), Aachen, Shaker, pp. 167-203.
- (2008) «Els pronoms», dins J. Solà, M. R. Lloret, J. Mascaró i M. Pérez Saldanya (dir.), *Gramàtica del català contemporani*, II, Barcelona, Empúries, pp. 1337-1433.
- TORRUELLA, J., dir., M. PÉREZ-SALDANYA, J. MARTINES i V. MARTINES, selecció de textos (s/a) *Corpus Informatitzat del Català Antic*. [<http://cica.cat>, consulta: 04-12-2012.]
- VALLCORBA, J. (1999) «Les interferències en els adverbials *en* i *hi* i les substitucions esgarriadores», *Llengua Nacional*, 28, pp. 18-24.
- (2000) «Les interferències en els adverbials *en* i *hi* i les substitucions esgarriadores», *Llengua Nacional*, 31, pp. 23-29.